

**Joan Vilà i Valentí i
les Pitiüses, el
mestratge d'un
geògraf
excepcional**

Rosa Vallès Costa
*Geògrafa, IES Santa
Maria d'Eivissa*

Territoris (2000), 3:
15-34

Joan Vilà Valentí i les Pitiüses, el mestratge d'un geògraf excepcional

Rosa Vallès Costa

catedràtica de Geografia i Història, IES Santa Maria d'Eivissa

La influència del professor Vilà Valentí en la geografia de les Pitiüses

El professor Vilà Valentí ha estat el primer geògraf a estudiar les illes Pitiüses. Ha impulsat, a més, la tasca d'equip i la renovació de l'ensenyament de la geografia a les nostres illes i ha influït en professionals de camps tan diversos com les ciències socials i naturals, l'antropologia, l'urbanisme, la literatura i la sociolingüística. La seua obra publicada, o exposada en conferències pronunciades en ambdues illes, abraça el coneixement científic de la realitat geogràfica de les illes Pitiüses, amb un seguiment dels fets geogràfics al llarg de cinquanta anys; tot això li permet una esplèndida perspectiva des de la privilegiada talaia d'un investigador d'enorme interès en el camp de la geografia. Perquè el professor Vilà Valentí és un personatge excepcional, tant professionalment com humanament parlant, que des del començament de la seua activitat com a geògraf està en primera línia de la investigació. A més de ser un professional de renom que ocupa un lloc destacat en la geografia internacional, és també membre de diverses institucions científiques i acadèmiques; i ha rebut honors per part d'organismes de molt diferent caràcter. Vegem-ho: membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans; des de 1995, membre emèrit i vicepresident de la secció de Ciències Socials; des del març d'aquest any, n'és president. Durant vuit anys (1990-97) director de la secció de Barcelona de l'Institut d'Estudis Andorrans. Acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Ciències i Arts de Barcelona i secretari de la secció de Ciències de la Terra. Acadèmic corresponent de la Real Academia de la Historia de Madrid. Acadèmic corresponent de l'Académie d'Histoire et d'Archéologie de Tolosa de Llenguadoc. Soci d'honor de la Société de Géographie de París. Membre nat de la Junta de la Real Sociedad Geográfica de Madrid. Membre corresponent de la Società Geografica Italiana (Roma) i de l'Academia Geográfica Argentina (Buenos Aires). Durant vuit anys fou vicepresident de la International Geographical Union, elegit a Tòquio (1980) i reelegit a París (1984). El reconeixement de la comunitat científica ha anat acompanyat també de guardons, rebuts de diferents institucions politicoadministratives que a continuació indicam: distinció de l'Ajuntament de Sallent, d'on és fill, Medalla d'Or. Distincions de la Generalitat de Catalunya: Creu de Sant Jordi; Medalla Narcís Monturiol al mèrit científic i tècnic. Distinció del Govern espanyol: gran Cruz de la Orden civil de Alfonso X el Sabio.

Però abans de passar a l'anàlisi de l'obra del professor Vilà Valentí sobre Eivissa i Formentera i la seua influència en els estudis de geografia posteriors, voldríem presentar unes breus referències a la seua formació, a la seua personalitat i al seu ideari, a fi de comprendre millor què el motivà a fer l'estudi de les nostres illes i els resultats aconseguits. El lector interessat pot completar aquesta informació amb el volum 15 de la *Col·lecció Homenajes* que la Universitat de Barcelona dedicà al nostre personatge (Barcelona, 1999; vegeu-ne la primera part, dedicada a la persona i l'obra, pàg. 29-156).

El 1946 Joan Vilà Valentí és un jove llicenciat en Història amb una excel·lent formació històrica, ja que, entre d'altres, havia estat alumne del prehistoriador Lluís Pericot, d'Albert del Castillo i de Jaume Vicens Vives, destacats investigadors i innovadors en les respectives disciplines. Per altra banda, el mestratge del geòleg i professor de Geografia Física Lluís Solé Sabarís li havia proporcionat un bon coneixement d'aquesta branca de la geografia i particularment de la geomorfologia. Però és, sobretot, la influència del geògraf francès Pierre Deffontaines, a més de les possibilitats ofertes en els anys quaranta i cinquanta des de les institucions, amb el sorgiment d'un interessant grup d'investigadors en el terreny de la ciència geogràfica entorn del nou creat Instituto de Geografia Juan Sebastián Elcano dins el CSIC, els factors que el decantaren definitivament i en exclusiva cap a la geografia. El professor Joan Vilà Valentí ben aviat formaria part del cercle de geògrafs de la secció a Barcelona de l'esmentat Institut, reunit entorn del geòleg i geògraf Lluís Solé Sabarís, que n'era el director, i del geògraf Salvador Llobet. El *Curso de Geografía general y del Pirineo* (Jaca, 1946) és recordat per ell com de guiatge cap a la disciplina geogràfica, decisió que s'aferma amb la seua assistència al 16è Congrés de la Unió Geogràfica Internacional (Lisboa, 1949), on entrà en contacte amb professionals d'arreu del món. El seu primer treball de conjunt, que pot ser considerat com una visió renovada de la geografia regional, és precisament sobre Formentera (Madrid, 1950; vegeu-lo en aquest mateix volum). El seu enfocament i les seues conclusions provocaren l'interès i les reaccions favorables dels seus professors i col·legues i, així, ja encaminat en exclusiva cap a la investigació i la docència, renunciant a una primerenca activitat política, es doctorà en Geografia a França (1954) i a Espanya (1956) guanyà les oposicions a la nova càtedra de Geografia de Múrcia (1958), on organitzà el seminari corresponent, i passà finalment a ocupar la càtedra de Geografia Regional de la Universitat de Barcelona (1965), on fundaria el Departament de Geografia (1966), la *Revista de Geografía* (1967), de la qual ha estat director fins 1999 i que és el principal òrgan d'expressió i difusió de l'obra feta des del Departament, i la Llicenciatura en Geografia (1969).

Com a resultat d'una vida dedicada a la investigació i docència geogràfiques, des de 1947, el professor Vilà Valentí ha publicat 17 llibres, 4 atles i 127 articles d'Història i Teoria de la Geografia i Geografia Regional, amb estudis sobre els Pirineus, les Landes de Gasconya, Catalunya, les Balears, Múrcia, el sud-est de la península Ibèrica, el conjunt de la península Ibèrica; Mèxic, República Dominicana, Puerto Rico i el conjunt d'Iberoamèrica o Amèrica llatina. Sobre les Pitiüses han vist la llum, des de 1950, treballs sobre el conjunt de Formentera, el conjunt d'Eivissa, les salines d'Eivissa i Formentera i els plans de Corona i d'Albarca.

La doble estratègia científica i pedagògica

La labor feta des de la ja esmentada secció de Geografia de Barcelona, dirigida per Lluís Solé Sabarís, tenia com a estratègia enllaçar amb la tradició catalana de la Geografia;

la tasca feta a Catalunya al primer terç del segle XX havia estat desenvolupada amb una doble finalitat: pràctica, una geografia aplicada amb especial atenció a la comarcalització del territori, per facilitar la planificació econòmica, i política, per desenvolupar i arrelar el sentiment de país. Ara hom pretenia, però, fer una geografia més exigent, exacta i rigorosa, una geografia contemplada com un cos teòric i sistemàtic, assajant d'aconseguir un cert caràcter científic, en part per inspiració de les relacions amb les ciències naturals i algunes ciències socials com, per exemple, l'Antropologia. Es tractava també d'una geografia amb nous continguts, com a resultat de l'atenció a nous problemes, tals com la consideració del medi ambient i l'educació ambiental. Aquesta renovació de la geografia, que representava un nou corrent de pensament i d'opinió i l'aplicació a la investigació de nous enfocaments, mètodes i continguts, constituïa la finalitat específicament científica. D'aquí es deriva el gran interès per la terminologia, l'esperit erudit i l'afany de precisió en la delimitació del camp d'estudi. Però hi ha també una finalitat didàctica en l'afany per difondre la geografia amb un llenguatge clar i entenedor, perquè la divulgació del coneixement universitari era entesa com una feina imprescindible de la tasca del geògraf. D'aquesta manera la renovació científica enllaçava amb un interès clarament pedagògic.

L'estratègia pedagògica tenia un objectiu clarament democràtic. S'encaminava a instruir i educar, fer ciutadans responsables i conscients de la pròpia activitat. La geografia és vista, així, com un instrument no sols informatiu i instructiu, sinó també educatiu, ja que, a més d'una instrucció, busca l'estimació i el compromís amb un país, una gent i una cultura. D'aquí es deriva, per una banda, l'especial interès per l'estudi d'àrees del mateix àmbit lingüístic català i tradició històrica comuna, com Andorra, les Balears o les terres valencianes, i per altra banda, l'atenció, també preferent, a la didàctica de la Geografia en diferents nivells, des de l'universitari fins a l'elemental, passant per l'ensenyament secundari, que, tradicionalment, s'havia encaminat a aconseguir un alt nivell intel·lectual i era pedrera de professors i estudiants universitaris.

Una altra conseqüència és el seguiment d'una nova línia d'investigació, la història del pensament geogràfic i teoria de la geografia, línia no exempta de riscos de confrontament davant les diferents orientacions possibles. Però el professor Vilà Valentí, enemic de tota polèmica no productiva i dotat, a més, d'un finíssim olfacte polític i una no menys fina ironia, mai agressiva però de gran efecte sobre l'interlocutor, davant l'acció de dos contraris, passava directament a la recerca de la síntesi, esquivant el procés dialèctic. Aquesta capacitat conciliadora, sumada a l'exquisit del tracte amb totes les persones, ha estat i és un tret característic del nostre personatge, tret que ha aplicat tant en la seua tasca d'investigació geogràfica i difusió pedagògica com en diferents aspectes de la seua activitat acadèmica.

La metodologia

La geografia regional francesa constitueix el punt de partida dels primers treballs del professor Vilà Valentí, però no es limita a fer una descripció de l'objecte de la investigació, sinó que és enriquida per la reflexió sobre els fets geogràfics i l'aplicació del mètode comparatiu, amb unes conclusions que suposen una assenyada síntesi del tema d'estudi. La recerca suposa sempre un treball de camp, mètode propi del naturalista que és també adoptat pel geògraf, a fi de permetre l'observació directa i estudiar determinats trets de geografia física i humana sobre el terreny, a més del recull d'informació proporcionada pels habitants del territori; d'aquesta manera, el nostre geògraf es converteix en un

minuciosos observador i caminant, que interroga fets, fenòmens i persones. És important, així mateix, l'anàlisi dels mapes topogràfics, geològics i de vegetació, com també de la fotografia aèria i les sèries estadístiques disponibles. El mètode comparatiu, aplicat també pels naturalistes, permet passar d'unes observacions concretes de la realitat a unes generalitzacions, o viceversa; per a això és necessari treballar una gran quantitat de fets i fenòmens, amb una informació àmplia i variada procedent de diversos camps d'estudi, a més de la proporcionada per la millora dels serveis estadístics. Com a geògraf, realitza també estudis monogràfics, *case study*, o casos concrets amb característiques geogràfiques perfectament definides, als quals aplica els coneixements generals, mentre els resultats obtinguts són, al seu torn, matèria per a la posterior síntesi comprensiva, la reelaboració d'una nova generalització d'aquells trets comuns amb altres llocs i comunitats i l'establiment d'unes tipologies des de la perspectiva del geògraf. Podem, així, considerar el professor Vilà Valentí com a paradigma d'una geografia regional renovada, que suma a la pròpia investigació un excel·lent coneixement de les recerques d'altres investigadors de ciències afins, tant antics com coetanis, i d'aquests últims, en especial, els treballs en l'àmbit de les ciències naturals i socials. D'aquí es deriva l'atenció continuada als reculls bibliogràfics d'interès per als estudis geogràfics.

L'obra del professor Vilà Valentí el mostra sempre atent a l'observació i anàlisi dels fenòmens humans i socials, del passat i del present; les seues observacions conjuguen la realitat geogràfica amb els conceptes de permanència, canvi i tendències de futur; mostra també, una nova manera de percebre i presentar el paisatge. És la seua una geografia humanista, que expressa sempre un gran respecte cap a tot ésser humà i un manifest interès cap a les motivacions de les accions humanes, originades en una determinada concepció de la vida i el món; d'aquí el paper tan important del treball de camp i les entrevistes a protagonistes dels fets geogràfics que estudia, a fi d'arribar a una visió personal acurada i reflex fidel de la realitat. Aplica sempre un punt de vista crític, exigent i plural, amb apreciació d'una dinàmica de futur, actitud que reflecteix un desenvolupat esperit cívic, de tarannà obert i democràtic.

Els resultats d'aquest treball metòdic, continu i rigorós, són exposats amb claredat, tant en l'ordre seguit com en la terminologia, en un llenguatge molt acurat i sempre amè, suggeridor d'imatges al temps que busca una resposta emotiva, i adequadament il·lustrats amb nombrosos esquemes, gràfics, figures i mapes temàtics per ell elaborats, que complementen i faciliten la lectura del text. Un treball respectuós per als treballs d'altri, exhaustivament citats i comentats en les referències bibliogràfiques, disposades sempre en forma organitzada i d'enriquidora consulta.

La temàtica

Podem assenyalar diferents temes d'interès en els treballs del professor Vilà Valentí. Especialment es decanta per la geografia agrària, i específicament pel món agrari tradicional, que mostra una major interdependència entre el territori i la societat que l'ocupa; així posa l'èmfasi en el treball humà, amb l'adaptació, l'acondicionament, domini i organització del territori, del qual treu el màxim de recursos per a la vida. L'emigració rural és un dels trets comuns destacats d'aquest món rural tradicional i li dedica, per tant, una atenció preferencial. D'aquesta manera, l'estudi de les illes Pitiüses, tradicionalment un món predominantment agrari, s'integra a la perfecció en els interessos del professor Vilà Valentí, tant en l'estratègia científica com en la pedagògica. Però en el nostre àmbit,

com una especificitat de les illes, s'hi afegeix la mar i l'aprofitament que l'home en fa; d'aquí l'interès per les salines. Un altre tret característic, ben original i destacat de les nostres illes, és l'existència d'una única ciutat, qüestió a la qual el professor Vilà Valentí s'aproxima en fer l'estudi de les relacions tradicionals entre ciutat i camp.

En la seua recerca reflexiva, tracta de definir els trets específics i originals de cada àrea estudiada, posant també atenció als processos de canvi fins al moment actual, per a la qual cosa aplica el mètode comparatiu, amb referències a la situació de pertinença i l'evolució fins al moment de l'estudi, i presenta unes probables tendències de futur. D'aquesta manera, la història és emprada no tan sols com a explicació d'un present, sinó també com un compromís social de futur. Per això l'atreu també el tema del turisme, que des dels anys seixanta és el motor de transformació econòmica, social i cultural de les nostres illes.

Aquí es troba l'origen de la mútua entesa i col·laboració entre tots dos; era jo, llavors, estudiant a la Universitat de València i l'any 1967 em trobava en les tasques preliminars de recerca per a la tesi de Llicenciatura, que volia fer sobre el turisme a Eivissa i Formentera. Vaig tenir la gran sort de comptar amb la valuosíssima orientació del professor Vilà Valentí. Pocs anys més tard, després d'haver seguit els cursos de doctorat, preparàrem junts un primer esquema d'aproximació a la que havia d'haver estat la meua tesi doctoral sobre la ciutat d'Eivissa, dirigida per ell. De manera que, encara que no he estat mai alumna seua a les aules, des de ben aviat sí que he pogut gaudir de les seues orientacions i del seu mestratge i sóc, per tant, deixeble seua.

L'obra sobre Eivissa i Formentera del professor Vilà Valentí

Eivissa i Formentera constituïen un territori verge, des del punt de vista dels estudis geogràfics, a més d'un magnífic laboratori d'anàlisi, un petit territori l'extensió del qual a penes abasta mig miler de quilòmetres, que queda, a més, perfectament delimitat per la mar. El professor Vilà Valentí els ha dedicat cinquanta anys d'estudi i seguiment, ja que arriba a l'illa d'Eivissa per primera vegada el 1946 i el 1951 la recorre en companyia de l'estimat geògraf Pierre Deffontaines, en un periple en què els fa d'amfitrió el professor eivissenc Manuel Sorà, que havia estat ajudant del geògraf Manuel de Terán a Madrid.

Sobre les illes Pitiüses, des de 1950, com ja ha quedat apuntat més amunt, el professor Vilà Valentí ha donat a conèixer diversos treballs sobre Formentera i el conjunt d'Eivissa, a més de l'estudi de casos singulars dotats d'originalitat, com les salines d'Eivissa i Formentera, els plans de Corona i d'Albarca i les relacions ciutat-camp. Hi ha una lògica en les publicacions pitiüses del professor Vilà Valentí, la relació entre les quals i els estímuls socials i intel·lectuals per a la seua realització, que, com ja ha estat assenyalat, queden per una banda tan dins la seua temàtica d'estudi, com és la geografia agrària o els moviments poblacionals, i, per l'altra banda, si tenim en compte que Eivissa i Formentera fan part de l'àmbit sociolingüístic dels països catalans, el coneixement de les illes enllaça directament amb els interessos cívics i pedagògics del professor Vilà Valentí. Tornaré a referir-me a aquesta última qüestió en parlar del seu mestratge a les nostres illes.

L'estudi de Formentera

L'illa de Formentera és la primera a ser estudiada. El 1948, finalitzats recentment els estudis universitaris, Joan Vilà Valentí es trobava fent el servei militar com a oficial de complement i fou destacat a l'illa de Formentera amb la seua companyia i, per raó de la seua graduació, es va veure convertit en la màxima autoritat militar de l'illa durant uns mesos; aquesta circumstància afavorí que aqueix petit territori, gràcies a la seua formació científica vist com un perfecte laboratori d'anàlisi, es convertís en tema d'investigació geogràfica. «Formentera», publicat el 1950 a la revista *Estudios Geográficos*, òrgan difusor de les tasques de l'Instituto Geográfico del CSIC, és l'exemple d'una nova geografia agrària, arrelada en el mètode de la geografia regional. Aquest treball, seriós i renovador, amb una acurada anàlisi de base regional enriquida amb noves aportacions metodològiques, fou molt ben rebut per la comunitat científica i va despertar l'interès dels geògrafs, tant al nostre país com a l'estranger.

Seguint l'esquema clàssic de la geografia regional francesa, parteix de l'estudi del territori i la precisa localització dels fets estudiats; dóna una gran importància a l'estudi del paisatge, un paisatge profundament humanitzat per l'acció humana, i contemplat com a paisatge integrat, com a resultat de la contínua interacció dels elements físics i humans, amb preponderància d'aquests últims; els diversos paisatges, que constitueixen morfologies diferenciades en el territori, són el resultat material perceptible de les interaccions entre els diferents elements, tant físics com humans. El paisatge és concebut pel geògraf com una visió panoràmica, fisiogràfica i fisiognomònica, que reuneix elements més o menys complexos. L'estudi del professor Vilà Valentí suggereix, de forma més o menys explícita, la responsabilitat de l'acció humana a l'hora de donar resposta a nous problemes; i en enllaçar amb consideracions sobre el medi ambient, suggereix també, implícitament, una responsabilitat i educació ambiental. Per primera vegada tracta també de la mar com a àmbit de l'acció humana i de l'explotació salinera.

Els continguts de «Formentera» donen una idea clara de l'enfocament de la geografia concebuda com una ciència de síntesi, que pren informacions molt diverses d'altres ciències, convertides així en auxiliars de la geografia. Però el guió clàssic de la geografia regional queda enriquit amb noves visions des dels camps d'altres ciències socials, com veurem a continuació.

A la *introducció* queden exposades les característiques naturals, amb la configuració i el relleu; el clima i la vegetació; finalitza amb unes breus conclusions sobre el medi natural; aquí l'àmbit de coneixements se sustenta en les aportacions de les ciències naturals. Continua amb una qüestió típicament geogràfica, *l'assentament de l'home*, amb les fases del poblament i la instal·lació actual, sempre referida al moment de l'anàlisi. Segueix amb qüestions que podríem dir d'ecologia humana, amb les *dificultats del medi ambient* i les respostes que la pagesia dóna al problema de l'aigua, la conquesta del sòl i la constant presència del vent. El capítol següent tracta les qüestions econòmiques des de la perspectiva del geògraf, són *els horitzons de treball*, amb els conreus agrícoles; la ramaderia; el bosc i el matoll; la pesca; i l'explotació salinera. Els dos capítols següents incorporen, a més de la visió més estrictament geogràfica, les aportacions de l'antropologia, analitza *la població i els modes de vida*, on estudia l'emigració; el mode de vida mixt; i el règim alimentari; i *la vida de relació i el comerç*, amb les relacions socials i les comunicacions; la producció econòmica i les activitats comercials. Finalitza amb el resultat paisatgístic de l'ocupació i ordenació del territori per la comunitat formenterera: és *el paisatge i la casa*, on defineix paisatge natural i paisatge humà; estudia la casa i els

nuclis de població, tema aquest geogràfic per excel·lència. Finalitza aquest extens i substancios article amb una bibliografia, nou figures amb els corresponents comentaris i 93 notes a peu de pàgina amb observacions personals, aclariments, ampliacions i referències bibliogràfiques complementàries, com podeu veure al present volum. «Formentera» es converteix, així, en un complet i raonat estudi d'una nova geografia regional que reflecteix l'estat natural, poblacional i social, econòmic i paisatgístic de l'illa a mitjan centúria; a més de proporcionar un ampli recull dels estudis existents sobre l'illa des de diferents camps del coneixement. Una mostra de l'interès encara viu d'aquest treball és la reedició en versió catalana feta per l'Ajuntament de Formentera el 1985, trenta-cinc anys després.

Llegint «Formentera» podem observar com l'autor, fugint de qualsevol determinisme, es decanta per un enfocament científic i possibilista, amb una visió preferentment humanística, que posa èmfasi en el treball de la gent i el domini dels recursos naturals que el petit territori ofereix, en una ecologia humana que comporta la perfecta i respectuosa adaptació a la natura. En especial, admira de la població pagesa tradicional la seua capacitat creativa en les respostes que comporta la interacció amb el medi natural, l'aprofitament extrem, però acurat, dels recursos disponibles i la tenacitat en la lluita per la vida. Vegem com a exemple el paràgraf final del seu comentari a la figura 4, *L'illa de Formentera*: «Les pluges, escasses i irregulars, i el sòl calcari i arenós converteixen aquesta illa, dominada pel vent, en terra poc apta per a l'ocupació humana. I, no obstant això, la densitat de població assolida demostra que l'home ha sabut aprofitar tenaçment i acurada les minvades, però variades possibilitats, que la natura ofereix.»

Aquesta visió del professor Vilà Valentí és fruit, no tan sols del seu esperit científic i innovador, sinó també del seu sentit humanista i cristià, resultat d'una formació humana integral, del seu arrelament a la terra on va néixer i a la seua cultura. És de destacar, potser per aquesta raó, el seu interès per definir la personalitat geogràfica del territori i la seua gent, amb la identificació dels seus trets singulars i distintius, que permeten definir-ne l'originalitat; vegeu, com a exemple, en aquest mateix volum el resum de la conferència titulada precisament *La personalitat geogràfica i humana de Formentera*, pronunciada en aquesta illa per ell tan estimada el 1984, ara fa setze anys, i el breu però substancios article, més recent, *Visions geogràfiques de Formentera* (1995), que suposa un nou enfocament globalitzador, influït per les tendències de la nova geografia. Aquest últim treball suposa un esforç de síntesi i la teorització sobre alguns trets singulars i distintius de la Pitiüsa menor entorn de vuit aspectes fonamentals. Aquests són, per aquest ordre: l'estrany nom de Formentera; la situació, en un extrem de l'arc balearic; l'aparició de l'home, fa més de trenta-cinc segles; les pulsacions poblacionals, amb la discontinuïtat de la població i el poblament; la colonització eivissenca moderna, que dóna lloc a una «nova» Formentera; l'originalitat de la Formentera tradicional; la gran obertura recent, la «novíssima» Formentera; i l'originalitat de la Formentera actual. Per tot això hom pot afirmar, des de la perspectiva d'avui, que l'obra del professor Vilà Valentí sobre Formentera es converteix en el cas més clar de seguiment de l'evolució dels fets geogràfics al llarg de mitja centúria, a més de mostrar la successiva aplicació de nous enfocaments.

Els treballs de conjunt sobre Eivissa i Formentera

Les salines d'Eivissa i Formentera constitueixen una monografia (*case study*) d'una activitat d'exportació, fonamental en l'economia pitiüsa al llarg de tota la seua història, amb una antiguitat de quasi tres mil·lennis. Inicia l'estudi dins el context de la investigació

sobre Formentera, però l'extraordinari interès del tema en relació amb el comerç mediterrani i atlàntic el duen a dedicar-li un nou article, que apareixerà també a *Estudios Geográficos* (1953). En aquell moment el professor Vilà Valentí estava interessat en un estudi regional sobre el Marroc, línia que abandonaria poc després, i participà en el I Congreso Arqueológico del Marruecos español amb la comunicació titulada *Notas sobre la antigua producción y el comercio de la sal en el Mediterráneo occidental*, on queden recollits, entre altres aspectes, els resultats historicoarqueològics de les seues investigacions a les Pitiüses. Per altra banda, el treball de 1953, *Ibiza y Formentera, islas de la sal*, proporciona una nova i interessant visió dels aspectes espacials de l'explotació i el comerç de la sal i la seua transcendència més enllà de les nostres fronteres; analitza també la importància econòmica i humana de les salines fins al moment, amb la producció salinera i les formes de treball humà, amb informació estadística proporcionada per l'empresa, així com la consultada a l'obra de l'arxiduc Lluís Salvador d'Àustria; incorpora abundants il·lustracions comentades i a la bibliografia inclou obres antigues, de gran interès per al coneixement dels aspectes històrics d'aquesta activitat. Finalment, a instàncies del professor Bartomeu Barceló Pons, prepararia una nova substanciosa síntesi dels aspectes geogràfics més destacats de l'explotació i el comerç de la sal a Eivissa i Formentera, que veuré la llum el 1961 al butlletí de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palma. Treballs tots tres que poden ser consultats al present volum.

La resta de l'obra de conjunt ha estat bé exposada a través de conferències al llarg de més de trenta anys, bé elaborada en equip (vegeu, més endavant, la «Geografia de les Pitiüses i les excursions»). Per dues vegades més sota la direcció del professor Vilà Valentí, a més d'una altra a instàncies del professor Barceló, s'ha intentat l'elaboració d'una obra geogràfica de conjunt sobre Eivissa i Formentera; se n'arribaren a fer els guions i fins i tot en quedaren redactats uns capítols, però no arribà l'ocasió de veure's convertida en realitat.

Els treballs sobre Eivissa

L'illa d'Eivissa, amb el seu relleu accidentat, presenta una morfologia ben diferent de les planícies estructurals de Formentera. Atent a mostrar aquesta especificitat, el professor Vilà Valentí se sent atret per l'estudi de dos plans, Corona i Albarca, de la regió muntanyenca des Amunts, al nord de l'illa d'Eivissa, que pertanyen, respectivament, als municipis de Sant Antoni de Portmany i Sant Joan de Labritja. Són dos petits plans interiors de forma arrodonida i una característica circulació endorreica de les aigües; els sòls vermellosos que els entapissen destaquen pel fort contrast de color amb els puigs calcaris que els envolten, i són suport d'uns cultius mediterranis, principalment vinya i ametller. Es tracta de dues petites planes de formació càrstica, que el professor Vilà Valentí serà el primer a identificar com a poljes. El primer dels seus treballs, de conjunt sobre els plans de Sant Mateu (Albarca) i Santa Agnès (Corona), és publicat a la revista *Ibiza* (1960), transferida a un *Instituto de Estudios Ibicencos* que quedava integrat en el patronat Jose María Quadrado, del CSIC. Com a geògraf, a més de la morfologia, li interessa destacar l'aprofitament que l'home fa d'aquest territori; analitza, així, les activitats agràries i les pautes d'assentament de la població, amb les referències històriques corresponents. Tornarà sobre aquest tema amb un article sobre el pòlie de Corona que veurà la llum a la revista *Speleon* (1961) de la Universitat d'Oviedo, dirigida per un amic seu, el geòleg català Noel Llopis, que llavors n'era professor i tenia un gran interès per la geomorfologia; l'autor profunditza aquí sobre els aspectes geomorfològics però, com a geògraf, no oblida

els trets humans, poblacionals i econòmics, i els resultats paisatgístics de l'acció humana sobre el territori. Tots dos treballs, doncs, analitzen els trets físics, morfològics i hídrics, d'aquestes formacions degudes al modelat càrstic, a més de l'acondicionament i explotació que l'home en fa; constitueixen, també, sengles estudis monogràfics de casos concrets, *case studies*, que podeu consultar al present volum.

Un tret excepcional al litoral mediterrani i a la resta de l'arxipèlag Balear, però característic de les nostres illes Pitiüses, és l'existència d'una única ciutat, Eivissa, envoltada d'un àmbit rural de poblament dispers quasi absolut. Aquesta característica, original i ben destacada de l'illa d'Eivissa, és tema d'estudi del professor Vilà Valentí a *Ville et campagne à l'île d'Eivissa*, aparegut a la revista *Mediterranée* (Aix-en-Provence, 1962). La ciutat d'Eivissa, *Vila* amb majúscula, per excel·lència, dóna nom a la Pitiüsa major i centra les relacions amb el camp circumdant. Aquesta és la tesi principal presentada en l'anàlisi de les relacions tradicionals entre la ciutat i el camp. A partir d'aquí, exposa les diferències i oposició entre les comunitats urbana i rural; la complexitat de les funcions urbanes i de la petita societat concentrada en aquest nucli urbà solitari; i l'evolució i la transformació de la ciutat i del camp, amb les perspectives que semblaven anunciar-se al començament dels seixanta. Eren, per una banda, els inicis del turisme de massa i, per l'altra, la consolidació d'un model d'economia agrària de mercat, factors que, segons l'autor, havien de comportar canvis importants i un nou equilibri en el model de relació. Aquest article, amb un enfocament nou i conciliador de dues branques aparentment tan distants, en el moment de l'estudi, com la geografia urbana i la geografia agrària, ha estat publicat dues vegades més en la seua versió castellana, feta pel professor Bartomeu Barceló. L'any següent, 1963, surt al butlletí de la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Palma i el 1982, vint anys després de la sortida de l'original, serà a la publicació de la Delegació a Eivissa i Formentera del Col·legi d'Arquitectes de Balears, en aquesta última la traducció varià l'ordre del títol, convertint-lo en *Campo y ciudad en la isla de Ibiza*; és un altre exemple de la validesa i l'interès renovat per l'obra del professor Vilà Valentí.

La bibliografia geogràfica

La recerca bibliogràfica és part essencial i prèvia a la tasca d'investigador del professor Vilà Valentí. Per un costat, la seua curiositat és incansable, i en ser la geografia una ciència de síntesi, encara que marcada per uns enfocaments determinats, una ingent quantitat d'informació procedent de molt diversos camps d'investigació pot ser objecte de tractament geogràfic; citarem com a exemple, mapes antics i moderns de tota classe, documents d'arxiu, sèries estadístiques de caràcter demogràfic i socioeconòmic, estudis sobre el medi natural i social, informes i plans politicoadministratius, relacions de viatgers i guies de viatge, premsa periòdica, entre molts altres que poden oferir informació d'interès.

Per altra banda, el professor Vilà Valentí ha aprofitat sempre qualsevol avinentesa de fer conèixer les Pitiüses a professors i estudiants universitaris, a més d'altres personatges del món de la ciència i la cultura. Quan ha estat possible, ha organitzat excursions a Eivissa i a Formentera, i sempre ha incorporat al material entregat als participants unes referències bibliogràfiques sobre les illes, més o menys extenses. Una primera relació bibliogràfica de les Pitiüses és la realitzada pel professor Vilà Valentí el 1969, que seria entregada als participants de l'excursió realitzada a les illes per un grup de socis de la *Società Geografica Italiana* de Roma, de la qual ell és membre corresponent.

Deu anys després, aquesta relació, ampliada pel mateix professor Vilà Valentí amb la col·laboració de la professora Rosa Vallès, veuria la llum a la *Revista de Geografia* (1978-79) de la Universitat de Barcelona, per ell dirigida, volum que seria entregat als participants de l'excursió a Eivissa organitzada dins el marc del VI Col·loqui de l'*Asociación de Geógrafos Españoles*, que se celebrà a Palma. Aquest treball, que podeu veure inclòs al present volum, constitueix un excel·lent exemple de bibliografia organitzada i comentada, amb indicacions per a la localització de les obres citades; no tan sols ha estat de gran utilitat per a l'investigador, sinó també model per a altres reculls bibliogràfics de diferents matèries. La relació queda dividida en deu apartats, que són: Fonts bibliogràfiques i publicacions periòdiques locals; Obres d'emmarcament geogràfic; Mapes; Relleu, estudis geològics i geomorfològics; Clima; Estudis botànics i biogeogràfics; Història i Geografia històrica, viatges, guies; Població, estudis d'Antropologia social i cultural, poblament; Activitats econòmiques; i Estudis locals, regionals i sobre la ciutat d'Eivissa.

El mestratge: el vessant divulgador i pedagògic

El professor Vilà Valentí és un *mestre*, en tota l'extensió de la paraula. La seua preocupació per la transmissió clara i eficaç d'uns coneixements i d'uns valors; la seua dedicació exclusiva a la investigació i a la docència, a la classe i fora de l'aula; la gran capacitat de redreçar persones i situacions, amb una actitud conciliadora i de síntesi; el tarannà ennoblidor i estimulador d'una activitat seriosa i la feina ben feta; el seu goig en el tracte humà, sempre amatent a les aspiracions col·lectives; tot el fa mereixedor del reconeixement individual i públic. Una de les seues estratègies preferides, i així ha estat també el meu cas, és associar professionals novells per a alguns dels seus treballs, joves que va guiant cap a una posterior tasca pedagògica, investigadora i de divulgació de la geografia; d'aquesta manera pretén crear no tan sols geògrafs intel·lectualment i metodològica ben preparats i treballadors laboriosos, sinó també formar persones íntegres amb una determinada manera d'interpretar la geografia, sempre al servei de la comunitat, en una entrega generosa i compromesa amb la pròpia terra i la seua gent, sense deixar de ser ciutadans del món. És un guiatge amb orientacions ben clares, de gran exigència en la preparació, organització i presentació dels materials, que va polint les persones que tenen la gran sort de ser elegides amb la fermesa i l'estimació d'un pare, de vegades fins i tot sense que la mateixa persona, en cas de tractar-se d'un col·laborador habitual, se n'adoni. És la dura però gratificant labor d'un mestratge excepcional, que ha marcat tantes persones del seu entorn professional i social i a la qual crec que no he sabut respondre en la mesura de les seues expectatives.

La preocupació pedagògica del professor Vilà Valentí és hereva dels postulats de la renovació pedagògica catalana del primer terç del segle i del paper que feia la geografia com a instrument de la pedagogia activa de la *nova escola*; la concepció de la classe com a laboratori de pedagogia i aquesta centrada tant en el desenvolupament integral dels infants i les seues capacitats com en la transmissió d'uns sabers i d'unes normes, suposà una profunda modificació de les actituds i activitats pedagògiques, en proposar, com un dels seus objectius cívics prioritaris, l'amor i el coneixement de la pròpia terra i el compromís amb el país, desenvolupant una responsabilitat col·lectiva. El mestre Joan Vilà i Rodelles, pare del professor Vilà Valentí, a qui el seu exemple va marcar profundament, va ser també un personatge excepcional que havia estat un destacat protagonista d'aquesta *nova escola* o

escola activa; a més, cívicament estava relacionat amb el corrent catalanista polític de la democràcia cristiana. En un llibre seu per a infants, publicat l'any 1931, dedicava als seus dos fills el pròleg, al qual els instava a tenir sempre present el valor del treball ben fet, com a guia per a una satisfacció en la vida, i l'amor a Déu i Catalunya. I efectivament, aquesta ha estat i continua sent la principal norma de vida seguida pel professor Vilà Valentí. I encara podríem dir que el seu profund arrelament a la pròpia terra i a la seva gent l'ha fet desenvolupar també un gran respecte i fins i tot valoració i estimació cap a altres pobles i altres cultures. Respecte del compromís amb el país, no em resisteix a recordar aquí el catalanisme militant del jove Vilà Valentí, llavors estudiant a la Universitat de Barcelona. Eren els anys 1945-46 i ell feia part del clandestí Front Universitari Català, organitzat en cinquenes; Vilà Valentí en dirigia dues, amb especial responsabilitat sobre una d'aquestes, els membres de la qual han mantingut fins avui una clara línia ininterrompuda de compromís serè i entrega a la pròpia terra i cultura: estava formada, a més del mateix Joan Vilà Valentí, per Jordi Carbonell de Ballester, avui president d'Esquerra Republicana de Catalunya, i la que seria la seua esposa, Hortènsia Curell, i Jordi Galí Herrera, que seguiria les petjades del seu pare, el pedagog Alexandre Galí, i és avui president de la Societat Catalana de Pedagogia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans. El 1947 Vilà Valentí participà en la Comissió Abad Oliba, organitzadora d'unes festes religioses i patriòtiques a Montserrat. Com a conferenciant, a Solsona el rebé el nou bisbe, amb qui tingué una llarga i interessant conversa; es tractava de monsenyor Vicent Enríque i Tarancón, qui faria més tard un destacat paper en la transició espanyola. En la festa celebrada el 27 d'abril, davant la forta presència policial, hagué de camuflar-se entre els nombrosos bisbes assistents per poder entrar, tranquil i lliure, al monestir.

Encara que abandonà aviat tota activitat política, la trajectòria cívica del professor Vilà Valentí ha estat sempre recta i sense fisures; això, potser, ens ajuda a entendre el seu paper de col·laborador de l'Institut d'Estudis Eivissencs en un moment difícil i amb un clima social gens favorable. Ell, sense mostrar protagonisme ni forçar cap situació, va representar un paper destacat en l'orientació de la recerca de la identitat col·lectiva, ens va fer viure la situació amb serenor i normalitat, ens donà a conèixer la terra, la gent i la cultura del poble, tot embolcallat amb l'autoestima i l'afecte cap a les nostres coses, amb la decisió i voluntat ferma de defensar-les, però també amb el respecte cap als altres. Les seues conferències i excursions ens obriren a l'aire pur d'una democràcia entesa com un treball a fer des de la responsabilitat col·lectiva i l'arrelament a la pròpia terra i cultura. Generosament, va oferir el seu suport, el prestigi del seu nom i els seus grans dots de diplomàtic per enlairar l'Institut, en una acció per a la qual hom va poder comptar també amb altres destacats personatges de la ciència i la cultura, com veurem a continuació. La *Geografia de les Pitiüses* havia de ser una eina pedagògica en la formació dels futurs ciutadans, no tan sols didàctica sinó fonamentalment educativa.

Les conferències

El 1974, als vint-i-cinc anys de la seua existència, l'Institut d'Estudis Eivissencs vivia un ambient de renovació i conquesta de la seua independència respecte de les institucions oficials, amb uns nous estatuts que farien possible l'autonomia i la recerca de la pròpia identitat. El canvi de nom, ara en català, i els contactes amb altres sectors, també renovadors, del nostre àmbit lingüístic i cultural tenien una significació molt clara en aquest sentit; la dinàmica i entusiasta Esperança Bonet Roig, llavors responsable de

relacions públiques de l'Institut, va fer una labor molt eficaç i d'importància decisiva, a més d'extraordinàriament discreta. Aquell mateix any, en el convenciment que la via del coneixement pot tenir un paper essencial en la formació de ciutadans conscients, l'Institut va organitzar unes jornades culturals que abastaven temes tan amplis com la llengua i la literatura, l'arqueologia i la història, l'antropologia i la sociologia, l'art i la música, l'arquitectura i l'urbanisme, l'ecologia i l'economia, a més de la geografia, és clar. La llista completa de conferencians inclou noms ben destacats en el panorama científic i cultural del moment; trobam, a més del doctor Joan Vilà Valentí, figures catalanes, com Josep Lluís Sert (arquitectura, urbanisme i ordenació del territori), Ramon Folch i Guillén (ecologia: gestió de la natura i ordenació del territori), Miquel Tarradell (arqueologia), Daniel Giralt Miracle (art), i uns joves Jaume Sobrequés Callicó (història) i Francesc Parcerisas (literatura); uns altres vingueren de Mallorca, com Josep Maria Llompart (literatura), Joan Veny i Clar (dialectologia) i Guillem Rosselló Bordoy (història); de València, com Eduard Mira (sociologia), que llavors exercia de professor a Eivissa; i també eivissencs, com Isidor Marí (llengua), Enric Ramon Fajarnés (economia), el canonge arxiver Joan Marí Cardona, Josep Piña Ramon (història) i Jordi Fernández (arqueologia). L'exposició «Cases i coses a Eivissa» i la taula rodona «Arquitectura eivissenca» incidien en una senya d'identitat ben característica de les Pitiüses. També hi hagué dos recitals, en el context de l'anomenada *nova cançó*: el primer ofert per Pi de la Serra per la nova cançó catalana, i el segon de cançons eivissenques musicades per Isidor, Joan i Victori, trio que poc després formaria el grup UC.

El *I Curs Eivissenc de Cultura* (12 a 31 d'agost de 1974), s'obrí amb un parlament de Josep Marí, director de l'Institut d'Estudis Eivissencs, que instava a la participació col·lectiva en la recerca de possibilitats futures guiades per «una estimació arrelada i generosa cap a aquestes terres, projectada cap a tots aquells valors que ens configuren».

El professor Joan Vilà Valentí va impartir un curs de geografia en cinc lliçons i dues excursions. La primera conferència o lliçó va ser dedicada a *Condicions generals. Els materials geològics*; exposà diverses característiques de conjunt de les Pitiüses, establint comparacions amb altres illes de la Mediterrània occidental; després d'una informació sobre els estudis geològics i mapes existents respecte d'Eivissa i Formentera, va passar a l'estudi de la formació dels materials geològics, entre els quals abunden les calcàries, dipositats al geosinclinal bètic. La segona lliçó la dedicà a *El relleu de Formentera. El relleu d'Eivissa*, amb l'estudi de l'emersió dels materials geològics cap a la meitat de l'era Terciària i la formació del relleu, d'estructura molt complexa a l'illa d'Eivissa, mentre a Formentera, en canvi, no hi ha plegament i predominen les formes tabulars; acabà amb l'estudi dels materials quaternaris, ben desenvolupats en ambdues Pitiüses. La tercera lliçó tractà sobre *El relleu actual d'Eivissa*; aquesta illa, a diferència de Formentera, mostra un relleu molt mogut, contrastant algunes petites planes, litorals o interiors amb els vessants i cims dels puigs i amb les fondalades dels torrents; també estudià les formes degudes a l'acció dels agents geològics externs, en especial, el modelat càrstic. La quarta lliçó, sobre *El clima d'Eivissa i Formentera*, fou dedicada a les característiques climàtiques i biogeogràfiques de les Pitiüses; anà acompanyada d'unes projeccions de diapositives comentades, sobre aspectes geològics, climàtics i de vegetació. La cinquena lliçó fou sobre *Dominis naturals i ocupació agrària d'Eivissa*; aquí l'objecte d'estudi del geògraf era fonamentalment el paisatge de les illes Pitiüses i els seus trets diferencials, un paisatge humà o cultural des de molt antic; el mètode va consistir a buscar aquelles àrees que presenten unes característiques relativament homogènies de relleu, clima i vegetació natural; així distingí i analitzà els tipus de contrades següents: les planes, els vessants dels

puigs, les fondalades de torrents i canals i, finalment, el front litoral; presentà la importància de l'aprofitament agrícola en cada un, l'expansió de l'arboricultura i el regadiu, i els paisatges agraris resultants. La primera excursió fou un estudi pràctic sobre el terreny que permeté l'aplicació dels coneixements exposats dels diversos aspectes de la geografia física, amb detallades observacions de geografia humana; va fer un recorregut pel nord-est de l'illa d'Eivissa amb l'itinerari següent: Eivissa, *ses feixes*, pla de sa Llavanera, coll de Vila, pla i mines de s'Argentera, església parroquial de Sant Carles, les cales del Pou des Lleó i canal d'en Martí, una explotació ramadera del pla de Sant Llorenç i l'església de Sant Miquel. La segona excursió estudià les característiques físiques, les pautes de poblament i les activitats econòmiques, amb atenció preferent als diversos aspectes de la geografia humana; visità una part de la banda meridional i de ponent d'Eivissa, amb parades a l'església de Sant Jordi, ses Salines, es Cubells, l'església de Sant Josep i el nucli de Sant Agustí.

El II Curs Eivissenc de Cultura (1976) s'havia d'haver celebrat l'any anterior, però no obtingué l'autorització de l'autoritat governativa. A partir d'ara, només queden indicades les conferències de geografia. Aquell any foren impartides per dos geògrafs. El professor Joan Vilà Valentí estudià el tema «El poblament» i dirigí una Excursió a Formentera; en l'itinerari seguit, hom va fer parades a la Savina i ses Salines, Sant Francesc Xavier, cala Saona, cap de Barbaria, es Caló i la Mola. En aquella ocasió va voler associar al curs la professora Rosa Vallès Costa, que dissertà sobre *La població*.

Al III Curs Eivissenc de Cultura (1977), per indicació del professor Vilà Valentí, s'encarregaria en exclusiva dels temes de geografia la professora Rosa Vallès Costa, amb dues xerrades, la primera sobre *Les activitats agràries* i la segona sobre *El turisme*. Aquest curs es fallà també la concessió d'una beca d'investigació de la Fundació Jaume Bofill a través de l'Institut d'Estudis Eivissencs; va atorgar-se al projecte *Dalt Vila*, de Rosa Vallès.

El IV Curs Eivissenc de Cultura (1978) pogué comptar altra vegada amb la col·laboració del geògraf Joan Vilà Valentí, que centrà tota la seua actuació sobre la Pitiüsa menor, amb una primera conferència a Eivissa, *Passat i present de l'illa de Formentera*, i una segona, *Geografia de Formentera*, en aquesta mateixa illa, per a la qual també, aprofitant l'ocasió, preparà i dirigí l'excursió. Rosa Vallès Costa, novament associada al curs de Geografia, va parlar sobre *Dalt Vila ahir i avui*. A la clausura, el senyor Jordi Porta, com a director de la Fundació Jaume Bofill, li va fer lliurament de l'import del premi obtingut l'any anterior.

A partir de l'any següent, els Cursos Eivissencs de Cultura prengueren un caràcter monogràfic i el professor Vilà Valentí no tornaria a participar-hi fins l'any 1999, en què se celebrava el cinquantenari de la Institució. De l'equip format al seu torn, Francesc Ramon ho faria al VII Curs Eivissenc de Cultura (1981), que tractà *L'agricultura de les Pitiüses: present i futur*, amb el tema «Crisi de l'agricultura tradicional», a més de participar en la taula rodona sobre el futur de l'agricultura; i Ernest Prats al VIII Curs Eivissenc de Cultura (1982), que tractà la *Ciutat d'Eivissa*, amb la xerrada *Eivissa fins als anys 50; visió sociològica, econòmica i política i relacions camp-ciutat*.

La Geografia de les Pitiüses

L'any 1978 l'Institut d'Estudis Eivissencs ens proposà l'elaboració d'una Geografia d'Eivissa i Formentera en català; tot seguit, dos joves llicenciats en Geografia per la Universitat de Barcelona oferiren la seua col·laboració. Coordinats pel professor

Joan Vilà Valentí, formarien finalment l'equip de redacció Rosa Vallès, aquesta última també coordinadora, Ernest Prats i Francesc Ramon, amb un enriquiment en les perspectives d'elaboració i tractament de la temàtica. Francesc Ramon, una ment oberta de fina intel·ligència, aportava una bona formació geogràfica i un esperit científic rigorós i profund; era, a més, un bon dibuixant; la seua preocupació per la problemàtica social, amb una visió crítica dels problemes d'actualitat, i la capacitat de teorització i sistematització l'aproximaven a la línia de la geografia radical que llavors desenvolupava a la Universitat de Barcelona el grup de geògrafs reunits entorn d'Horacio Capel i la publicació *Geocrítica*. La principal aportació d'Ernest Prats fou en l'àmbit de la demografia històrica. Tanmateix, la línia metodològica i pedagògica predominant al llarg del treball fou la inspirada pel professor Vilà Valentí, enllaçant així amb els postulats de la renovació pedagògica catalana i el paper que la geografia fa com a instrument d'una pedagogia activa i educadora de ciutadans, compromesos amb el país, coneixedors del medi físic, social i humà del qual formen part i responsables en l'acció col·lectiva.

La *Geografia de les Pitiüses* responia a uns objectius clars. En la presentació de la unitat primera quedava explícitament exposada la necessitat de comptar amb un ensenyament arrelat a la terra i la gent i, a partir del coneixement de l'entorn, estimular la comprensió de la problemàtica espacial, tant a nivell local com planetari, i desenvolupar una consciència de responsabilitat ciutadana. Les formes d'expressió responen als plantejaments pedagògics i a la geografia científica: llenguatge en català, com a mitjà per fixar un llenguatge específic al temps que hom afirmava la pròpia identitat; importància de la part gràfica, estadística i cartogràfica; i el recurs a diferents formes expressives a través de la selecció de lectures molt diverses d'interès geogràfic sobre Eivissa i Formentera.

A les primeres reunions havia quedat traçat el pla de l'obra i la seua estructura interna. Quedà decidit fer una obra dirigida als ensenyants i estudiants de geografia de nivell de secundària, en una primera edició experimental. Constaria de sis unitats didàctiques: primera, una introducció, amb unes orientacions didàctiques per a l'ús de les unitats, a més d'un brevíssim resum de geografia física i biogeografia; segona, l'estudi de la població; tercera, les activitats agràries; quarta, les salines; cinquena, el turisme; i sisena, la geografia urbana, aspectes tots ells ja treballats pel professor Vilà Valentí i per Rosa Vallès en la seua tasca investigadora i en les conferències i excursions dins les diferents sessions del *Curs Eivissenc de Cultura*. Atesa l'orientació pedagògica de l'obra, dirigida a aconseguir una escola activa, l'estructura interna de cada unitat presentaria un cos teòric acompanyat d'uns gràfics, figures i mapes, unes estadístiques, unes lectures geogràfiques, un vocabulari geogràfic bàsic resolt, una proposta d'excursió i uns exercicis per a l'alumnat. A partir de la segona unitat quedaria incorporada una orientació bibliogràfica. Per raons diverses, només veren la llum les tres primeres unitats. Les dues primeres sortiren al llarg del curs acadèmic següent (1979-80); tinguérem trobades amb diferents grups de professors i alguna experiència d'aplicació a la mateixa aula. La tercera unitat es faria esperar quatre anys més i, sortosament, així pogué reunir les conclusions del VII Curs Eivissenc de Cultura (1981), que tractà de la problemàtica agrícola, ja que Francesc Ramon n'havia fet les ressenyes per a la publicació al *Diario de Ibiza*, a més d'haver-hi participat també com a ponent i en la taula rodona de cloenda, com ja ha quedat indicat. Aquesta última unitat publicada, per raons editorials, rebé format de llibre i incorporà fotografies.

Les fonts de coneixement eren molt diverses. La font principal dels continguts específics sobre Eivissa i Formentera serien els treballs del professor Vilà Valentí i la informació per ell oferta en el curs de Geografia de les Pitiüses, i en menor mesura, els de Rosa Vallès. Aquesta informació seria completada amb el treball de camp, l'anàlisi de la

cartografia i les estadístiques oficials, a més de les lectures disponibles i el seguiment de la premsa diària. Es tractava de traçar una trajectòria dels fenòmens estudiats i fer-ne el seguiment fins al moment present. A fi de facilitar la tasca de recerca de material de lectura, els professors Joan Vilà Valentí i Rosa Vallès posaren a disposició del grup la recerca bibliogràfica que havia d'aparèixer al volum XII-XIII (1978-79) de la *Revista de Geografia* del Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, publicació dirigida pel professor Vilà Valentí, treball al qual m'he referit més amunt.

Les excursions

Les sortides de camp organitzades per a un grup de participants són expressió de la pedagogia activa que el professor Vilà Valentí té present sempre com a guia de la seua tasca docent. Entronca, per una banda amb la tradició excursionista i la pròpia de l'escoltisme a Catalunya i, per l'altra, beu dels postulats de la *nova escola* que ell havia viscut en l'exemple de son pare. En algun dels seus treballs ha recordat unes paraules jocundes de Pierre Deffontaines, quan deia que el geògraf té un sisè sentit, el de «la planta dels peus», semblants a les que vaig sentir dir mantes vegades al pedagog i geògraf Pau Vila i Dinarès, «la geografia es fa amb els peus»; totes dues expressions posen l'èmfasi en el treball de camp, eina indispensable de coneixement geogràfic, però també de l'educació en l'estimació cap al propi país.

L'excursió fa possible una aplicació didàctica i amena d'uns principis geogràfics, entesos com unes característiques o supòsits que presenten uns fets (els continguts) o els punts de vista (enfocaments) analitzats o realitzats pel geògraf. En primer lloc, és clar, l'objecte material estudiat apareix en un reduït territori, les illes d'Eivissa i Formentera, que són una petítissima part de l'embolcall terrestre o zona de la biosfera, on entren en contacte terra, mar i atmosfera. Els sis principis fonamentals aplicats són: principi de *localització*, pel qual hom analitza on es donen els fets geogràfics i quina n'és l'expressió cartogràfica; principi d'*extensió* o distribució, estudia quina àrea ocupen aquests fets i com queda representada sobre un mapa temàtic; principi de *complexitat*, que té en compte la diversitat dels fenòmens; principi de *dinamisme*, o l'evolució soferta i els processos de canvi; principi de *connexió*, perquè es donen precisament aquí uns fets geogràfics i no d'altres; i principi de *globalitat territorial*, pel qual el geògraf intenta la integració final en el procés d'estudi geogràfic, tanmateix amb valoracions diferents segons el punt de vista de l'estudi i la concepció del món; i d'acord amb la concepció de la natura com un tot interconnectat, permet donar una visió ecogeogràfica. Finalment, sobretot en els estudis de caràcter regional o de conjunt d'un territori, la realització d'una *síntesi*, o visió de conjunt, torna a recompondre el quadre establint la connexió i mútua interdependència entre els fenòmens estudiats aïlladament. L'estudi de la regió i del paisatge amb aquella relacionat permet superar la divisió entre geografia física i geografia humana; cada regió configura un paisatge, que reflecteix la diferenciació espacial. Precisament, quan es tracta de l'estudi complex de sectors reduïts, el professor Vilà Valentí ha assenyalat l'ambigüitat terminològica del vocable alemany *Landschaft*, amb el significat equivalent de «paisatge» o «regió». El paisatge pot ser contemplat com a objecte específic d'estudi geogràfic, una realitat percebuda, però és també una realitat representada al mapa, amb una toponímia determinada per la pròpia llengua i que és reflex d'uns antecedents històrics. El paisatge de les nostres illes Pitiüses, configurat en paisatge humà o cultural, i les seues característiques diferencials, és, aquí, l'objecte d'estudi que el geògraf s'esforça a identificar, analitzar i

cartografiar; l'excursió en facilita la presentació didàctica, des d'una perspectiva eminentment pedagògica i educativa.

Les primeres excursions del professor Vilà Valentí romanen inèdites; es donaren en el context dels Cursos Eivissencs de Cultura, organitzats per l'Institut d'Estudis Eivissencs, als quals m'he referit més amunt; però en bona part inspiren les posteriorment realitzades, així com també serviren de model per a uns itineraris per Eivissa i Formentera que els components eivissencs de l'equip faríem per al programa «La Caixa a les escoles», a iniciativa i patrocini d'aquesta institució bancària. Les incloses al present volum corresponen als materials elaborats per a la ja esmentada excursió a Eivissa en el marc del VI Col·loqui de l'*Asociación de Geógrafos Españoles* (Palma, 1979) i per a una altra que tingué lloc quatre anys després, en el VIII Col·loqui de l'*Asociación de Geógrafos Españoles* (Barcelona, 1983), totes dues dirigides i coordinades pel professor Vilà Valentí, que comptà en la primera amb la col·laboració de la professora Rosa Vallès i la participació de Francesc Ramon i Ernest Prats, dos joves professionals que feren la revisió per a la segona excursió, a partir de les informacions de la primera, posaren al dia les dades i aportaren nous materials, en part procedents de la *Geografía de las illes Pitiüses*. Es tracta del mateix equip de geògrafs que llavors teníem l'encàrrec de fer aquesta obra didàctica, a la qual ja m'he referit. Des del primer moment, el professor Vilà Valentí havia volgut compartir la tasca de preparació amb el grup de treball, amb una clara intenció formativa de professionals de la geografia. A més d'uns itineraris, amb una breu síntesi de la geografia illenca i presentació de cada parada, les *Excursions* proporcionen un material gràfic i estadístic que avui encara pot ser d'utilitat.

Iberoamèrica o Amèrica llatina

Aquesta temàtica, aparentment tan allunyada de l'obra sobre les Pitiüses, ha estat també motiu de relació entre el professor Vilà Valentí i jo mateixa, a més de tenir com a escenari la mateixa Eivissa i una part important del mestratge que he rebut de part seua. Com a professional de la geografia, ell havia tingut aviat contactes amb Iberoamèrica, ja que el 1956 participava en el XVIII Congrés Internacional de la Unió Geogràfica Internacional (UGI), celebrat a Rio de Janeiro, i el 1966 assistia a un Congrés a Mèxic que li obriria les portes de diverses universitats iberoamericanes; d'aquí passa a l'Argentina i, per primera vegada, a Santiago de Xile (Universidad de Chile, Universidad Pontificia de Santiago de Chile). El 1970, tot el segon semestre és a Puerto Rico, al Campus universitari de Río Piedras, on imparteix, a més d'algunes conferències i seminaris, dos cursos regulars de caràcter semestral, amb tres hores setmanals cadascun, dedicats a la Teoria i història de la Geografia un i, l'altre, a la península Ibèrica com a exemple de geografia regional. L'any 1982 assistí i prengué part activa en la Conferència Regional de l'UGI de Rio de Janeiro. Per la meua part, el matrimoni amb un mexicà em duria a una curta estada al seu país, el 1971-72, a la tornada de la qual el professor Vilà Valentí em proposaria com a professora ajudant del Departament de Geografia a la secció de Palma, dirigida aquesta pel professor Bartomeu Barceló Pons. Després, entre 1982-88, ja com a catedràtica de Batxillerat, vaig viure una experiència com a ensenyant i organitzadora d'activitats culturals al Centre Cultural i Educatiu Espanyol Reyes Católicos, a Bogotà (Colòmbia).

El prestigi del professor Vilà Valentí dins l'UGI, on era membre de la Comissió Geografia i Educació, i la seua relació amb universitats americanes li havien comportat l'encàrrec de coordinar una *Geografía de la América Latina. Métodos y temas*

monográficos, obra que havia vist la llum publicada per la Comissió amb el patrocini de la UNESCO i editada per Teide (Barcelona, 1975). L'estiu de 1977 va aconseguir reunir, precisament a Eivissa, la Comissió Geografia i Educació per tractar d'una nova edició d'aquella *Geografía de la América Latina*, ja esgotada. A la reunió, que tenia per objectiu la preparació d'una nova obra de caràcter metodològic i conceptual sobre la geografia, hom va tractar també de la problemàtica de l'ensenyament a Espanya; com a professors convidats, assistírem a algunes de les sessions Bartomeu Barceló Pons, de la Universitat de Palma, i Cristòfol Guerau d'Arellano i jo mateixa com a professors d'ensenyament mitjà.

Els anys vuitanta coincidí la doble circumstància que el professor Joan Vilà Valentí ocupava la Vicepresidència de la Unió Geogràfica Internacional i jo era en comissió de serveis al Centre Cultural i Educatiu Espanyol Reyes Católicos de Bogotá. Al desembre de 1983 el convidàrem a participar en un curs de Geografia organitzat pel Centre Espanyol esmentat, al qual va assistir professorat de Secundària i personal tècnic del Ministeri d'Educació de Colòmbia (MEN). Col·laboraren també en aquest curs dos professors colombians de la Universitat Nacional, José Agustín Blanco, doctorat al Japó, i Jorge Salguero, que posteriorment obtindria el títol de doctor per la Universitat de Barcelona, així com també el seu col·lega Gustavo Contreras. El doctor Vilà Valentí visità les institucions colombianes de major interès per a la geografia: l'Institut Geogràfic Agustín Codazzi (IGAC), on s'entrevistà amb els principals responsables de la institució i amb el geògraf Héctor Ruzinque, doctorat als Estats Units, i la Universitat Nacional, de la qual era llavors director del Departament de Geografia el professor Ernesto Guhl, d'origen alemany, qui ens rebé molt amablement al despatx i ens convidà també a casa seua, on tots dos professors conversaren molt cordialment sobre la geografia alemanya i els treballs d'Alfred Hettner sobre els Andes colombians. Com a resultat, s'obrí la relació entre ambdues universitats, que han mantingut des de llavors diferents contactes professionals, així com també amb l'IGAC. A més, en el transcurs d'aquest viatge, impartí sengles *Cursos de Geografia i de Pensament geogràfic* en dos centres universitaris de Colòmbia, dirigits fonamentalment al professorat universitari de Geografia; foren la Universitat Pedagògica Nacional, a la capital del país, i la Universitat del Quindío, amb seu a la ciutat d'Armenia. Acompanyar el professor Vilà Valentí, gaudir de la seua conversa, de les seues observacions i dels assenyats comentaris sobre la tasca del geògraf, ha estat per a mi una experiència inoblidable.

Bibliografia

Voldríem agrair des d'aquí la gran quantitat d'informació facilitada directament pel professor Joan Vilà Valentí al llarg de més de trenta anys de coneixença i amena conversa. L'amistat amb què m'ha honrat, immerescudament per part meua, m'ha donat no tan sols guiatge per als meus treballs de geografia, tant d'investigació com per a l'exposició a l'aula, sinó també una visió de la terra i la cultura eivissenques i del món, a més de l'exemple constant d'un professional entregat i seriós, sempre respectuós amb les opcions dels altres i obert a incorporar nous protagonistes al quefer científic, en una labor de mestratge plenament formadora i socialment compromesa.

A més de l'obra del professor Vilà Valentí sobre Eivissa i Formentera, que queda inclosa al present volum, han estat consultades les referències següents:

- CAPEL, Horacio (1981): *Filosofía y ciencia en la Geografía contemporánea. Una introducción a la Geografía*, Barcanova, Barcelona.
- CIRER, Felip (1999): *Una visió de la història de l'Institut d'Estudis Eivissencs*, IEE, Eivissa.
- VALLÈS COSTA, Rosa (1999): «El Doctor Joan Vilà i Valentí y la geografía en las Islas Baleares», *Professor Joan Vilà Valentí. El seu mestratge en la geografia universitària*, Col·lecció Homenatges, 15, Universitat de Barcelona, Barcelona, pàg. 145-156.

I, molt especialment, els treballs següents del professor Vilà Valentí sobre teoria i història del pensament geogràfic i el vessant pedagògic de la geografia:

- VILÀ VALENTÍ, Joan (1968): «Algunos puntos de vista acerca de la geografía aplicada», *Revista de Geografía*, II (Barcelona), pàg. 43-55.
- (1971 i 1973): «¿Una nueva Geografía?», *Revista de Geografía*, V, núm. 1-2 (Barcelona), pàg. 5-38 i VII, núm. 1-2, pàgs. 5-57.
- (1983): *Introducción al estudio teórico de la Geografía*, Ariel, Barcelona.
- (1989): *El Conocimiento Geográfico de España. Geógrafos y Obras Geográficas*, Síntesis, Barcelona.
- (1994): «La Geografía, entre les Ciències Naturals i les Ciències Socials», *Les relacions entre Ciència i Societat a Catalunya a la fi del segle XX*, Fundació Catalana per a la Recerca, Barcelona, pàg. 225-254.
- (1996): «La Geografía a Catalunya, com a instrument pedagògic i educatiu», *10 reflexions sobre la ciència*, Fundació Catalana per a la Recerca, Barcelona, pàg. 241-276.